

Marijan Dović

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Ljubljana
marijan.dovic@zrc-sazu.si

IVAN CANKAR I CENZURA: OD SPALJENE *EROTIKE* I ZABRANJENIH *SLUGA* DO POLITIČKOG ZATVORA

Sažetak: Rasprava analizira brojne susrete Ivana Cankara s raznim oblicima cenzure u razdoblju od 1899. do 1918. Jedan od vodećih predstavnika književnosti pokreta slovenske „moderne“ susreo se s neformalnom cenzurom već 1899. godine, kada je ljubljanski biskup Jeglič kupio i spalio veći dio naklade njegova prvijenca, pjesničke zbirke *Erotika*. Ozbiljnije se suočio s tvrdom rukom službene carske cenzure 1908., kada je cenzuriran njegov uvodnik u socijaldemokratskom časopisu *Rdeči prapor* (*Crvena zastava*). Najbolnija epizoda za Cankara kao umjetnika uslijedila je 1909./1910., kada je cenzura onemogućila izvedbu predstave *Hlapci* (*Sluge*), jedne od njegovih najboljih drama. Veliki se slovenski književnik 1913. godine, međutim, našao čak i iza rešetaka zbog svog „iredentističkog“ isticanja u poznatom predavanju *Slovensci i Jugoslaveni*.

Ključne riječi: slovenska književnost, Ivan Cankar, cenzura, *Erotika*, *Hlapci* (*Sluge*), predavanje *Slovensci i Jugoslaveni*

Baš kao što pjesnik France Prešeren među slovenskim umjetnicima utjelovljuje suočavanje s paradigmom preventivne cenzure prve polovice 19. stoljeća, mogli bismo reći da se na prijelazu stoljeća proturječja cenzure i srodnih oblika represije simptomatično koncentriraju oko još jednog velikana slovenske riječi – Ivana Cankara. Već njegova prva zbirka poezije, *Erotika*, zauzima zapaženo mjesto u počecima pokreta slovenske moderne jer je njezino izdanje popraćeno gromoglasnim recepcijskim skandalom. Cankarov prvijenac, koji je odmah po objavljivanju u ožujku 1899. većinom otkupio i spalio ljubljanski biskup Anton Bonaventura Jeglič, u središte je zanimanja stavio ambicioznog mladog književnika – kao vjesnika „erotske“ revolucije u slovenskom pjesništvu. No zloglasna biskupova intervencija ne može se okarakterizirati kao cenzura u strogom smislu jer iza nje nije stajao represivni državni aparat: Jeglič se u ovoj epizodi ne pojavljuje kao svemoćni inkvizitor, već kao cenzorska karikatura bez stvarne izvršne moći.

To, međutim, ne znači da je i službena carska cenzura početkom 20. stoljeća bila nemoćna. Cankar je frustrirajuće osjetio njezinu moć na kazališnom polju – najbolnije

potkraj 1909., pripremajući *Hlapce* (*Sluge*). Dok je tiskanje knjige kod izdavača Lavoslava Schwentnera teklo bez problema s obzirom na to da od 1848. godine nije bilo prethodne cenzure knjiga, drugačija je situacija bila na području kazališta: sve do pada Monarhije postojala je učinkovita cenzura. Cankarovo očekivanje da će *Hlapce* vidjeti na ljubljanskom kazalištu u prosincu 1909. nije se obistinilo: drama je izvedena tek 1919., nakon smrti njezina autora. Ali pisanje književnih tekstova nije bilo dovoljno da represija vlasti zahvati i Cankara kao fizičku osobu: to je uzrokovala tek njegova politička aktivnost, koja je od prvog susreta s novinskom (post)cenzurom u socijalističkom *Rdečem praporu* 1908. godine pisca naposljetku dovela čak i u zatvorsku ćeliju – najprije u rujnu 1913. (zbog predavanja *Slovenci i Jugoslaveni*), te još jednom zbog „verbalnog delikta“ godinu dana kasnije, na početku Velikog rata.

1. *Erotika* 1899: dekadentna revolucija u slovenskoj poeziji

U impresivnoj cjelini Cankarova opusa, koji u *Sabranim djelima* broji tridesetak obimnih knjiga, poezija se isprva čini pomalo marginalnom. No pomniji uvid u objavljene i neobjavljene Cankarove pjesme pokazuje da je ovaj opus ipak značajan i po opsegu (dvije knjige) i po sadržaju. Nema sumnje da je Cankar ambiciozno ušao u slovensko književno polje ponajprije kao pjesnik: počeo je pisati s petnaest godina, proslavio se nakon 1891. u studentskim društvima Sloga i Zadruga provokativnim pjesmama na račun protivnika slobodne misli i umjetnosti, a od 1893. stihove je objavljivao u *Ljubljanskom zvonu*, središnjem književnom glasilu liberalne orijentacije. Tako je mladi Cankar, koji je u Ljubljani već bio neslužbeno poznat kao prvak „dekadenata“, od travnja 1897. razmišljao i o samostalnoj zbirci pjesama, koju je želio objaviti kod izdavača Otomara Bambergga. Nakon manjih komplikacija, *Erotika* izlazi krajem ožujka 1899. Bila je to hrabra publikacija s provokativnim naslovom i Cankar je bio svjestan da bi mogao izazvati skandal. I u sadržajnom je smislu poezija (nadahnutu Cankarovim brojnim muzama koje je pjesnik tih godina naglo mijenjao) bila kontroverzna: pjesnička zbirka u cjelini posvećena (erotskoj) ljubavi još nije bila objavljena u slovenskoj književnosti (Cankar 1967: 246–254).

Već nekoliko dana nakon prvih novinskih napomena o izlasku knjige, krenula je „vika“ koju je najavio Cankarov kolega Fran Govekar. 1. travnja katolički *Slovenski list* anonimno je diskvalificirao Cankara: za pjesme u ovoj „zaraznoj“ zbirci rečeno je da su diktirane požudom. Situaciju je dodatno zaoštrila intervencija ljubljanskog biskupa Antona Bonaventure Jegliča, koji je nedugo nakon izlaska zbirke od izdavača otkupio sve raspoložive primjerke *Erotike* – od 1000 tiskanih primjeraka navodno ih je dobio oko 700 – i spalio ih. Cankar je ubrzo shvatio da biskupova „inkvizicijska“ intervencija neće uspjeti dugoročno potpuno uništiti pjesme jer je već 9. travnja bratu Karlu napisao: „Biskup je, dakle, doista toliko blesav da će se osramotiti s takvim srednjovjekovnim glupostima. Nije time zatro pjesme. Prema § 20. zakona o autorskom pravu nakladnik mora objaviti

drugo izdanje knjige u roku od tri godine, inače autor sam ima sva prava“ (Cankar 1967: 257).

Izbila je žestoka polemika. Socijaldemokratski *Rdeči prapor* (*Crvena zastava*) stao je 10. travnja u Cankarovu obranu, žaleći se na „modernu inkviziciju“, a 13. travnja liberalni dnevnik *Slovenski narod* oštro je napao katolički kler, optužujući ga da uvijek novači „najfanatičnije neprijatelje duševne slobode“. Dva dana kasnije F. G. (Fran Govekar) u feljtonu *Žrtve zelotizma* pojačao je optužbe i obrušio se na fanatičnu „mržnju slovenskog klerikalizma prema slobodi govora“, a klerikalce je opisao kao „rođene reakcionare“, slijepe i gluhe za umjetnost: „Nigdje u Europi nije okupljeno na tako malom prostoru toliko netolerancije, toliko fanatične mržnje prema slobodi u umjetnosti kao ovdje“ (Cankar 1967: 261–262). Branio je Cankarovu poeziju od optužbi za nemoral i pretpostavljao da je „crkvena cenzura“ pogodila pjesnika ponajviše zbog ciklusa *Dunajski večeri* (*Bečke večeri*). Također je ispravno zaključio da će biskupova zapljena za mladog pjesnika biti prvenstveno reklamna: preostalih 300 primjeraka sada će kružiti iz ruke u ruku: „svatko će ih čitati, svatko će u njima uživati s još većim zadovoljstvom, ali će svatko tražiti u njima – nemoral“ (Cankar 1967: 263). Epizoda s biskupovim spaljivanjem *Erotike* izazvala je žestoku polemiku sljedećih tjedana: djelovala je kao klasični okidač slovenskog „kulturnog sukoba“ te izazvala polarizaciju u kulturnom i političkom prostoru. Njezin odjek nije utihnuo ni 1900. godine, a „paljevina“ je bila zapažena i izvan slovenskih granica (Cankar 1967: 295–297; Polajnar 2002, Habjan 2023).

Cankar je praktički odmah počeo razmišljati o dopunjenom izdanju. No pokazalo se da Bamberg novo izdanje uvjetuje Cankarovim izostavljanjem inkriminiranih pjesama – na što Cankar nije pristao. Zato je naposljetku dogovorio tisak s Lavoslavom Schwentnerom, ambicioznim mladim izdavačem, koji je početkom stoljeća postao vodeći izdavač pokreta slovenske „moderne“ (a katkad i mecena). Cankar je zadržao kontroverzne pjesme, ali je ipak kasnio s predajom rukopisa jer je u zbirci napravio mnoge izmjene. Tako je njegov „okrutno suzbijeni“ prvijenac, kako je Schwentner napisao u jednom oglasu potkraj 1901., konačno objavljen u novom izdanju tek početkom srpnja 1902. (Cankar 1968: 268–275). No izdanje nije uzburkalo duhove: eksplozivnosti kojom je javnost reagirala na prvo izdanje više nije bilo, reakcija je bilo manje i bile su mnogo smirenije (Cankar 1968: 287–294).

Koliko je Cankarova *Erotika* zapravo erotična? Pjesme u prva dva ciklusa (*Helena* i *Iz lepih časov*) svakako su ljubavne, ali samo dijelom zadiru u erotsko područje. Karakterizira ih neoromantičarska idealizacija te senzualna atmosfera, dekadentno rafinirana i detaljizirana, no većinom je doživljaj ljubavi izrazito kasnoromantičarski i u tom smislu tradicionalan. Srž problema krila se, kako su ispravno zaključili Cankarovi suvremenici, u trećem ciklusu pod naslovom *Bečke večeri*. To su kronološki najmlađi stihovi koje Cankar dotad nije uspio objaviti jer su i njegovi saveznici smatrali da su preradikalni. Ciklus zaista drhti od senzualnosti i erotike te nedvojbeno širom otvara vrata elementima poetske dekadencije. Sadržajno je složeniji od ostalih, pjesnik je opčinjen pulsom velegrada s

njegovim razvratnim, opojnim večerima – a lirski subjekt koleba se između neodoljivo privlačne sile grijeha s jedne strane te kajanja i čežnje s druge strane. Kako u svom hipertrofiranom čitanju primjećuje Marcel Štefančič, *Erotika* je „puna maštanja, uzdisaja, jecaja, stenjanja [...] i naravno, puna je seksa“ (Štefančič 2018: 498), a od „slovenske tradicije najviše odstupaju motivi uživanja do umora, dosade, spleena i obožavanja raspadanja, ljepote niskog, grešnog“ (Novak Popov 2018: 64). U sedmoj pjesmi ciklusa kritika je mogla vidjeti vrhunac razuzdanosti – zbog sve senzualnije metaforike i tragova nekonvencionalne, čak blago mazohističke seksualnosti (Cankar 1967: 67).

Usporedimo li ukratko problematične Cankarove *Bečke večeri* sa šest slavniha Baudelaireovih pjesama koje su 1857. zabranjene na čuvenom sudskom procesu protiv *Cvjetova zla*, ne možemo izbjeći očigledan zaključak da pola stoljeća kasnije Cankarova erotika djeluje konvencionalnije i prihvatljivije od Baudelaireove (usp. Novak 2004, o procesu RayAlexander 2015, Baudelaire 1972: 317–329). Ali u specifičnom kontekstu slovenske pjesničke tradicije, Cankarova je gesta možda bila čak i radikalnija – i stoga je izazvala burne reakcije. Možda je još važnija razlika između sudbina dviju zbirki sljedeća: za razliku od Baudelaireovih *Cvjetova zla*, koji su bili pogođeni tvrdom rukom službene represivne cenzure, priča o Cankarovo *Erotici* uopće nije priča o cenzuri u strogom smislu riječi. Biskup Jeglič u njoj je djelovao kao privatnik – potrošio je puno novca da otkupi svu raspoloživu nakladu na tržištu. Očito, krajem 19. stoljeća Katolička Crkva u Kranjskoj više nije imala stvarne cenzorske ovlasti pa Jegličevo demonstrativno paljenje djeluje više kao izraz cenzorske nemoći nego kao izraz moći.

2. Rdeči prapor 1908: cenzura uvodnika *Krvavi dani u Ljubljani*

Kao angažirani umjetnik, Cankar je sljedećih godina postupno dolazio pod lupu službene carske cenzure. To se dogodilo osobito nakon što se zainteresirao za socijalističke ideje i na neko vrijeme aktivno ušao u politiku. Tako je 1907. nastupio na izborima kao socijaldemokratski kandidat, u Trstu je održao socijalistički obojeno predavanje *Slovensko ljudstvo i slovenska kultura*, a sve je više objavljivao u *Rdečem praporu* Etbina Kristana. Cankarov prvi ozbiljniji sukob s cenzurom dogodio se kad je objavljen piščev ogorčeni odgovor na međunacionalno motivirane nemire u Ljubljani 20. rujna 1908., koje je carska vojska brutalno ugušila, a pod njezinim su mecima pali slovenski civili Ivan Adamič i Rudolf Lunder. Cankar je 23. rujna na naslovnici časopisa objavio nepotpisani uvodnik *Krvavi dani u Ljubljani* s crnim rubom. Budući da je lokalna policija još uvijek pregledavala sve novine, čim je distribucija počela, uslijedila je zapljena; u novom, cenzuriranom izdanju mogli su se objaviti samo uvodni odlomci. Nastavak uvodnika u potpunosti je uklonjen, a na praznim stranicama novinskih stupaca ostao je samo masno otisnut natpis: „Zaplijenjeno!“.

Intervencija cenzure ne čudi. U uvodniku Cankar izravno, kao što se rijetko tko dotad usudio, optužuje pokrajinsku vladu da je „htjela krvi“, pita se je li to čin „čiste lu-

dosti“ te na kraju ocjenjuje da se radi o svjesnom „zločinu“. Na pitanje tko je počinitelj, vrlo jasno odgovara: krivnja pada na pokrajinskog predsjednika Teodora Schwarzza. Pomalo prijetećim tonom najavljuje radikalni obračun s najvišim predstavnikom izvršne vlasti, jer „krvlju poprskan čovjek ne može biti gospodar zemlje“. To nije sve: Cankar oštro napada i austrijsku vojsku, „za koju narod žrtvuje milijarde i milijarde“, te je optužuje za „azijatsku brutalnost“ (Cankar 1976: 77–79). Cankar se, dakle, u članku izravno obrušio na stupove vlasti i vladarske moći – a represivna cenzura u trenu je pokazala svoju agilnost i (pre)moć.

3. *Hlapci* 1909–1910: ljubljanska kazališna cenzura

Kao umjetnik, dapače, Cankar je vjerojatno najbolnji sukob s cenzurom doživio u dramskom polju. Nakon što se oprostio od poezije, u prvim se godinama 20. stoljeća posvetio prozi i istodobno pokušao ostvariti novootkrivenu strast prema kazalištu, počevši pisati drame i postavljati ih na pozornicu. Njegov put do vrha slovenske drame bio je sputan nemalim poteškoćama, a dodatno ga je otežavao konfliktan odnos s nekadašnjim prijateljem Franom Govekarom, voditeljem ljubljanskog kazališta. No ozbiljan cenzorski zaplet pokrenuli su tek *Hlapci* (*Sluge*), koji se danas s pravom smatraju temeljnim djelom slovenske dramatike. Cankar je tekst napisao razočaran izbornim porazom i pobjedom konzervativne Slovenske ljudske stranke (Slovenska narodna stranka), pisao ga je u jednom mahu i dobro je znao da se radi o provokativnom tekstu. U jesen 1909. pisao je bratu Karlu: „Drama će stvoriti veći skandal nego Za dobro naroda [Za narodov blagor]. Napravio sam vjeran portret naše sadašnje krajnje prljave političke situacije. Dode li na pozornicu, urlat će; a doći mora“ (Cankar 1971: 224). Nešto kasnije, pisao je izdavaču Schwentneru: „Ova drama je zapravo moje najveće djelo. Puna tri mjeseca intenzivno sam radio na njoj i zato je građena od kamena“ (Cankar 1971: 228). Kako je ljubljanska cenzura uspjela spriječiti da se ovaj tekst isklesan u kamenu pojavi na pozornici?

Da bismo razumjeli kako je cenzura mogla onemogućiti uprizorenje *Sluga*, moramo se prisjetiti da je preventivna cenzura knjiga konačno ukinuta revolucijom 1848., dok je za produkciju dramskih djela prethodna cenzura – utemeljena na zastarjelom kazališnom redu („Theaterordnung“) Alexandera von Bacha iz 1850. godine – ostala na snazi sve do raspada Monarhije. Tako je i Dramatično društvo iz Ljubljane sve tekstove koje je htjelo postaviti na pozornicu moralo dati na cenzuru. Prvi čitatelji izvedbenog teksta drame bili su, dakle, policijski službenici, koji su prijavu zaprimili 15. prosinca 1909. Cenzurni dokumenti koji su nedavno izašli na vidjelo bacaju više svjetla na proces cenzure. Njemačko pisani izvještaj ljubljanske policijske uprave od 24. prosinca glasi:

Hlapci su kazališno djelo u kojem se čini da autor želi prikazati nemoćnu borbu slobodoumnog dijela slovenskog naroda protiv klera i protiv mase ljudi koji su na strani klera. Učitelji koji bi trebali imati zadaću odgoja naroda predstavljeni su kao službenici svećenstva.

U prvom činu likovi su gotovo svi puni mržnje prema pristalicama klera. [...] Prema dolje potpisanom, djelo se ne može postaviti na slovenskoj pozornici u Ljubljani, a da se ne povrijede vjerski osjećaji jednog dijela publike. Stoga se na omotu ovaj komad daje g. c. k. prof. Antonu Funteku, kao članu Vijeća za cenzuru u Ljubljani, da što prije proslijedi priopćenje. (Auersperger i Oblak Čarni 2010: 43–45)

Policijsku presudu stoga je morao dopuniti cenzor, član cenzorskog Vijeća Anton Funtek, učitelj i kulturni djelatnik. Funtek je 5. siječnja 1910. odgovorio izvješćem (pisanim na njemačkom) pokrajinskom predsjedništvu:

Tendencija [...] usmjerena je, s jedne strane, protiv dezerterstva učitelja, koji su izvorno liberalno orijentirani, a onda naglo mijenjaju uvjerenje zbog izbornog rezultata povoljnog za klerikalnu stranku; s druge strane, pokazuje žalosno stanje svećenstva, koje se ogleda u stavu da bi odnos između dva staleža trebao biti „sluga i gospodar“. Tu dvostruku svrhu autor namjerava postići i uvredljivim terminima kao što su: tercijarka (st. 4), crna rulja [črna sodrga] (5), crni žohari [črni ščurki] (7), farnička¹ volja [farška volja] (8), farnicima se otkriva [farjem se otkriva] (8), farnici su nadzornici [farji so nadzorniki] (8), s okaljanim jezikom [z oskrunjenim jezikom] (32), črnomavhar² [monah] (58). Inače, drama sadrži znatan broj grubih satiričnih ispada, govora i misli, koji, s druge strane, već upućuju na okretanje nasilju. Kao cenzor, dužan sam izraziti svoju zabrinutost zbog sljedećih mjesta, koja ne bi smjela biti dopuštena: sv. 2, 3, 21 (dolje), 23 (dolje), 29, 30, 31 (u sredini), 38, 41, 46, 70, 72, 73 i 77. Drama Hlapci bila bi dopuštena samo pod uvjetom da su ove citirane uvrede, kao i naznačena mjesta, izostavljeni, odnosno ublaženi, a onda bi drama ponovno bila predana na cenzuru. (Auersperger i Oblak Čarni 2010: 47–48)

Funtekova intervencija u cenzorsku priču o *Slugama* ne može se protumačiti posve jednoznačno. S jedne strane, njegova ocjena potvrđuje policiji da je Cankarovo djelo uvredljivo, osobito za učitelje i svećenstvo. No pritom se čini da Funtek ne problematizira srž priče i njezinu poantu – korekcije koje Cankaru nameće uglavnom su kozmetičke. Tako je sasvim moguće da igra dvostruku igru: pokazuje se kao lojalan c.-kr. subjekt, strogi cenzor koji maše moralizatorski ispruženim kažiprstom, ali istodobno nastoji odškrinuti vrata Cankarovo provokativnoj drami na pozornicu, doduše u pomalo ostriženoj formi. Dakle, kad bi Funtekova „re-cenzura“ uspjela zaobići policijski prijedlog i kad bi Cankar bio voljan ublažiti sporne točke, njegova bi drama ipak mogla grmjati s pozornice – bez kobne ideološke redukcije.

Drugi recenzent trebao bi biti još jedan poznati ljubljanski književnik, Fran Milčinski, koji je već primio sve dotadašnje spise – zajedno s dopisom u kojem se od njega „vrlo hitno“ traži da „što prije dostavi ocjenu“ koji je potpisao nitko drugi nego pokrajin-

¹ Riječ je nastala od blago pejorativnog naziva (*far*) za svećenika – župnika.

² Izraz koji bi doslovno značio „čovjek s crnom torbom“, a (pejorativno) asocira na monaha.

ski predsjednik Schwarz. No stvar je ispala drukčije: 28. siječnja 1910. Milčinski vraća dokumentaciju predsjedništvu jer je u međuvremenu uprava kazališta objavila da je predstava povučena. Dakle, što se dogodilo? Kako se vidi iz tadašnjih Cankarovih pisma, autor je aktivno pratio proces cenzure, bio je dobro informiran i nastojao je utjecati na njega. Tako u pismu Steffi Löffler u Beč 15. prosinca 1909. – na dan kad je cenzurni spis uopće stigao na ljubljansku policiju – obavještava svoju zaručnicu da je posjetio ured cenzora i da ga je taj posjet već ispunio predosjećajem da će djelo biti zabranjeno (Cankar 1969: 150). Nadalje, 27. prosinca napisao je Steffi da se njegovoj drami događa „neopisiva podlost“; naime, do njega je doprla interna informacija da bi „drama trebala putovati čak do Beča“, što bi cijeli postupak moglo odgoditi za dvije godine (Cankar 1969: 151). Tako je 31. siječnja u pismu Steffi javio da je, prema savjetu Vijeća za cenzuru, sam povukao dramu, kako se eventualna bečka zabrana izvedbe ne bi odnosila na cijelu Monarhiju. Cenzurna odluka koja bi izričito zabranila izvođenje drame u Ljubljani, dakle i ne postoji: iz procedure je prijavu povukao Cankar – u nadi da će *Sluge*, koji su tako loše prolazili u Ljubljani, na pozornicu moći postaviti negdje drugdje (Cankar 1969: 149–153).

Na kraju, Cankar nije doživio uprizorenje svoje možda najbolje drame. Nije realizirao planirano javno čitanje u Ljubljani (u velikoj dvorani Mestnog doma) i u Trstu (u Delavskom domu), a propala je i dugo planirana izvedba u Narodnom divadlu u Pragu. Tako je poprište scenske praizvedbe konačno postao Trst, pola godine nakon Cankarove smrti, 31. svibnja 1919., kada je *Hlapce* (u režiji Milana Skrbinšeka) postavilo Slovensko gledališče u Trstu, dok je u Ljubljani predstava još neko vrijeme ostala nepoželjna. Iste godine 10. rujna drama pod naslovom *Slugani* (u prijevodu Zofke Kveder i režiji Branka Gavella) izvedena je u Zagrebu, no Narodno gledališče u Ljubljani *Hlapce* je izvelo tek 11. prosinca 1919., na dan prve obljetnice autorove smrti (Cankar 1969: 179–203).

4. Slovenci i Jugoslaveni 1913: verbalni delikt i zatvorske kazne

Koliko god je sprečavanje izvedbe *Sluga* moglo povrijediti Cankara kao umjetnika, književnost ga ipak nije strpala iza rešetaka. Njegovi politički tekstovi – točnije, njegovi politički govori – uspjeli su upravo u tome. U skladu s tadašnjom doktrinom, vlast je još uvijek puno ozbiljnije od tiskovnih delikata tretirala ono što se kasnije u socijalističkoj Jugoslaviji nazivalo zloglasnim „verbalnim deliktom“. Povod za to bilo je Cankarovo predavanje *Slovenci i Jugoslaveni*, koje je 12. travnja 1913. u ljubljanskom Mestnom domu organiziralo radničko društvo Vzajemnost (Uzajamnost). Predavanje je danas glasovito jer je u njemu Cankar odbacio novoilirsku ideju kulturnog i jezičnog stapanja jugoslavenskih naroda i založio se za autonoman razvoj slovenskog jezika, književnosti i kulture. Ali takvi antiunitaristički naglasci vjerojatno nisu bili pretjerano kontroverzni za vlasti. Što je onda u Cankarovu predavanju izazvalo optužnicu, suđenje i zatvorsku kaznu?

Događaj se odvijao u osjetljivom kontekstu: u vrijeme balkanskih ratova, koji su zaoštrili (južno)slavensko pitanje, i u organizaciji socijalističkog društva, koje je tadašnja

vlast strogo kontrolirala. Predavanje je proteklo u naelektriziranoj, buntovnički uzburkanoj atmosferi, pred brojnom i bučnom publikom (oko 250 ljudi), koja je burno reagirala na Cankarovo neustrašivo ruganje austrijskoj politici, a posebice ministru vanjskih poslova grofu Leopoldu von Berchtoldu. Zato je policijski komesar, koji je posjetio Cankarovo predavanje, nekoliko puta prosvjedovao i „želio spriječiti Cankara da govori, što mu nije uspjelo, iako ga je fizički naganjao oko predavačkog stola“, te je tri puta od organizatora Ivana Kocmura tražio da „intervenira kod predavača, naposljetku je čak zaprijetio prekidom predavanja i rastjeravanjem skupa“ (Cankar 1976: 390). Spomenuti policijski službenik bio je Janez Gogala, koji je pomno bilježio sporne izjave. Tako je ravnateljstvo policije 14. travnja moglo protiv Cankara podnijeti prijavu tužiteljstvu. 9. svibnja pokrajinski sud ispitao je Cankara i dvojicu svjedoka: predsjednika Vzajemnosti Ivana Kocmura i Alojziju Štebi, urednicu socijalističkog lista *Zarja*, koji je nekoliko dana nakon predavanja objavio Cankarov tekst u tri nastavka (15. – 17. travnja 1913.). Dapače, istraga se nije bavila objavljenom verzijom teksta, u kojoj su problematične tvrdnje ublažene ili izostavljene, već riječima izgovorenim uživo. Najkontroverznije među njima bile su deklaracija o zajedničkom cilju postizanja „jugoslavenske republike“ (koja je bila popraćena burnim odobravanjem), tvrdnja da je potrebno ostaviti „službenu Austriju u njezinom govnu“, te militantni apel: „budimo kao Mazzini u Italiji“.

Optužnica na devet stranica, koju je 23. srpnja sastavilo c. kr. tužiteljstvo, počinje ovako:

Ivan Cankar je 12. travnja 1913. u Ljubljani, prigodom predavanja „O Slovencima i Jugoslovenima“, izrekao riječi: „Mi, koliko nas ima, svi smo jednoga mišljenja, da je naš jedini cilj postići jugoslavensku republiku“ i kasnije „ostavimo Austriju u njezinom vlastitom govnu, budimo kao Mazzini u Italiji“ – poticao je na protuprirodnu i zakonom zabranjenu radnju, čime je počinio prekršaj protiv javnog reda i mira u smislu §. 305 k. z. te neka se kazni po § 305 k. z. (Pfajfar 2019)

21. kolovoza 1913. uslijedila je glavna rasprava koju je sud zatvorio za javnost. Na njoj je Cankar proglašen krivim i osuđen na jednotjednu zatvorsku kaznu koju je književnik izdržavao od 12. do 19. rujna. Predavanjem je Cankar konačno prepoznat kao opasan element ne samo u rodnoj Kranjskoj nego i na državnoj razini: čak je dobio mjesto u tajnim dokumentima Ministarstva unutarnjih poslova, o čemu svjedoči izvadak iz dokumenta upućen 10. studenoga 1913. Carskom namjesništvu za Dalmaciju u Zadar pod naslovom *Političke prilike u Hrvatskoj i jugoslavenska revolucionarna propaganda*. Cankar je u njemu okarakteriziran kao opasni eksponent južnoslavenske nacionalističke propagande – a manifestacije južnoslavenskog nacionalizma u mnogim su fazama slične onima prije Francuske revolucije i ujedinjenja Italije (Dobrovoljc 1972: 268).

No represija nije stala na Cankaru: kao rezultat predavanja ukinuta je i udruga Vzajemnost. Dekret o tome već je 19. travnja 1913. potpisao pokrajinski predsjednik ba-

run Teodor Schwarz, koji je intervenciju opravdao činjenicom da je Kocmur Cankaru dopustio političko predavanje, čime je „društvo prekoračilo dopuštene granice svoje djelatnosti i postalo sukrivac u državi neprijateljskom i nedomoljubnom ponašanju i govoru književnika Cankara“ (Cankar 1976: 395). Vlast je na taj način učinkovito ušutkala djelovanje nepoželjnog socijalističkog društva, a u isto vrijeme sankcioniranje Cankarova predavanja imalo je još jednu posljedicu koju ne smijemo zanemariti kad se govori o cenzuri njegovih tekstova. U kalendaru društva Vzajemnost za 1914. trebao je izaći i Cankarov tekst *Kako sam postao socijalist*. Naravno, to nije bilo moguće jer je Vzajemnost bila raspuštena. Tako je predavanje, cenzurirano zbog Cankarova nacionalizma, u konačnici, barem posredno, rezultiralo cenzurom Cankarova socijalizma. Možemo samo nagađati bi li Cankarov esej *Kako sam postao socijalist* mogao izazvati intervenciju (post)cenzure kada bi bio objavljen. U njemu pisac opisuje kako je trudom, promatranjem i promišljanjem stekao svoj socijaldemokratski svjetonazor. U svakom slučaju, nije bilo potrebe za cenzurom toga spisa – a čitatelji su za nekoliko godina ostali uskraćeni za „jedan od najvažnijih političkih tekstova Ivana Cankara“ (Jež 2023: 435).

Cankar, koji je prvo jednotjedno zatvorsko iskustvo decentno preživio, na drugu se kaznu vratio godinu dana nakon isteka prve. Ovaj put u sasvim drugačijim, ratnim uvjetima, kada je vrug odnio šalu: vlasti su suspendirale slobodu tiska, ponovno uvele preventivnu cenzuru koja je onemogućila svaku kritiku Monarhije, a zatvori su se brzo punili „politički sumnjivima“ (Svoljšak 2023). I ovoga puta Cankar je strpan u ćeliju zbog „verbalnog delikta“, riječi, koje čak nisu izgovorene na javnom događaju, već u običnoj gostionici – kako je pisac kasnije komentirao, bio je optužen samo zato jer je „rekao lijepu riječ o Srbima“ (Cankar 1976: 145). Ovoga puta Cankar je u zatvoru boravio mnogo dulje, od 23. kolovoza do 9. listopada 1914., a posebno ga je povrijedilo što nije smio doći na sprovod svog oca koji je za to vrijeme umro. Mjesec i pol dana iza rešetaka na Ljubljanskom gradu ispunilo je Cankara, kako je kasnije napisao, „sramotnim osjećajem poniženja“ i pogoršalo mu zdravstveno stanje. Dobrih mjesec dana nakon piščeva izlaska iz zatvora, 20. studenoga, Schwarz je izvjestio Ministarstvo unutarnjih poslova da je Cankar pušten na slobodu jer „prema prosudbi vojnih vlasti nije opasan za ratovanje“, ali da ipak ostaje „pod policijskim nadzorom“ (Kermavner 1973: 347).

5. Zaključak

U slovenskoj književnosti teško bi se našao autor koji nudi toliko materijala za razmišljanje o cenzuri kao Ivan Cankar. Tijekom njegove umjetničke karijere nailazimo na doista nesvakidašnji raspon cenzorskih epizoda: veliki je pisac upoznao i cenzuru 19. stoljeća i cenzuru 20. stoljeća, bio je predmet i prethodne i retroaktivne cenzure, njegova su umjetnička djela doživjela i neslužbenu i službenu cenzuru, cenzurirani su mu i pisani i govoreni tekstovi, a sadržajni raspon cenzuriranih tema kreće se od erotike (moralna cenzura) i blasfemije (vjerska cenzura) do antiklerikalizma, nacionalizma i socijalizma

(politička cenzura). Ako pod pravom cenzurom priznajemo samo onu koja ima sposobnost sankcionirati, Cankarov nam slučaj konačno pokazuje i to da nije svejedno kamo su sankcije usmjerene. Temeljna je razlika u tome žele li cenzori samo ušutkati djelo i povući ga iz optjecaja ili ciljaju i na autora, njegovu egzistenciju, slobodu, tijelo, pa i goli život. Najteži udarac Cankar je doživio jer se uplitaio u sferu politike, sferu moći – zatvor ga je zadesio u trenutku kad se iz književnog revolucionara transformirao u političkog revolucionara. I tu se vidi čega se državna vlast najviše bojala: nisu to bile erotske pjesme, nisu bile antiklerikalne oštrice, pa čak ni socijalističke revolucionarne ideje – najkontroverzniji je bio nacionalizam koji je prijetio uništenjem imperija iznutra i koji je posljednjih desetljeća postojanja Monarhije austrougarska cenzura najaktivnije progonila (Cvirn 2010, Dović 2020: 262–278, Dović 2021).

Ali još nešto vrijedi naglasiti. Kako je već primijetio Robert Darnton (2014), cenzura nikada nije najteže pogađala one koji su ostali samo načelno problematični sa stajališta triju najčešće cenzuriranih tema (vjera, politika i moral), nego je bila još surovija prema onima koji su izravno napali nositelje vlasti i moći. Nije slučajno što se u svim Cankarovim incidentima s oficijelnom cenzurom (kako smo vidjeli, ovdje se spaljivanje *Erotike* ne može ubrojiti) pojavljuje kao zajednička nit jedna konkretna osoba – pokrajinski predsjednik Teodor Schwarz. Cankar se 1908. hrabro obrušio na moćnika u *Rdečem praporu* – i doživio prvu ozbiljniju cenzorsku intervenciju. Ismijavao ga je privatno – no 1909. Schwarz je bio taj koji bi morao potpisati dopuštenje za izvođenje *Sluga*. Želio je objaviti esej *Kako sam postao socijalist* – ali je Schwarz 1913. godine potpisao dekret o ukidanju društva Vzajemnost. Zaprijetio je barunu već 1908. da će za svoj zločin odgovarati pred „narodnim parlamentom“ – no 1914. upravo je Schwarz imao posljednju riječ u piščevu uhićenju i puštanju iz zatvora. I, konačno, Schwarz je bio eksponent one vlasti koja je Cankara, dosljednog pacifista, usprkos njegovu lošem zdravlju, (kazneno) regrutirala u vojsku da vodi krvavi rat koji nije želio – a koji je rezultirao krvoprolićem milijuna, globalnom „azijatskom brutalnošću“, kakvu Cankar nije mogao ni zamisliti kad je 1908. osuđivao ubojstvo Adamiča i Lundera. Bio je to krvavi rat, koji je – i time se zatvara krug – aktivno poticao i biskup Jeglič, palitelj *Erotike*, koji je ratobornim apelom vojnike pozivao na osvetu s oružjem u ruci i obećavao poginulima nebeski raj (Jeglič 1914: 1).

Cankar je nekoliko godina prije rata vrlo jasno napisao da topovsko meso na oltaru domovine u ratovima nikada nisu moćnici poput Schwarza i Jegliča, nego siromasi i patnici s društvenog dna – oni kojima „domovina“ ionako ništa nije dala. Ipak, deklariranom mirotvorcu koji je razdoblje od sredine studenoga do Božića 1915. proveo kao vojnik u Judenburgu regrutacija je konačno dala priliku da umre kao pravi mučenik – da nadide metaforički status „mučenika“ koji je stekao tijekom svojih zatvorskih kazni. No pisac na kraju ipak nije otišao na front: od takve ga je sudbine spasio češki liječnik s dijagnozom „plućne infiltracije“ – barem za toliko vremena da nam je izmučeni pisac mogao ostaviti *Podobe iz sanj* (*Slike iz sna*), najpotresniji spomenik o strahotama Velikog rata u slovenskoj književnosti.

LITERATURA

- Auersperger, Alenka i Marija Oblak Čarni. 2010. „Cenzura uprizoritve Cankarjeve drame Hlapci“. U: *Vrhniški razgledi* 11: 40–51.
- Baudelaire, Charles. 1972. *Les fleurs du mal. Texte intégral*. Paris: Le livre de poche.
- Cankar, Ivan. 1967. *Zbrano delo*, 1. Ur. France Bernik. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan. 1968. *Zbrano delo*, 2. Ur. France Bernik. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan. 1969. *Zbrano delo*, 5. Ur. Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan. 1971. *Zbrano delo*, 27. Ur. Jože Munda. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan. 1976. *Zbrano delo*, 25. Ur. Dušan Voglar i Dušan Moravec. Ljubljana: DZS.
- Cvirn, Janez. 2010. „Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila? Avstrijsko tiskovno pravo in slovensko časopisje (1848–1914)“. U: *Cenzurirano: Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes*. Ur. Mateja Režek. Ljubljana: Nova revija: 13–44.
- Darnton, Robert. 2014. *Censors at Work: How States Shaped Literature*. London: The British Library.
- Dobrovoljc, France. 1972. *Cankarjev album*. Maribor: Obzorja.
- Dovič, Marijan. 2020. „Slovenski literati in cesarska cenzura: izbrani primeri iz dolgega 19. stoletja“. U: *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do prednarčne dobe*. Ur. Luka Vidmar. Ljubljana: Založba ZRC: 243–286.
- Dovič, Marijan. 2021. „Slovenian Literature and Imperial Censorship after 1848“. U: *Slavica Tergestina* 26, 1: 289–295.
- Habjan, Jernej. 2023. „Med erotiko 19. stoletja in hlapci 20. stoletja: cenzura Cankarja“. U: *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: ZRC SAZU. SAZU: 401–414.
- Jeglič, Anton Bonaventura. 1914. „Besede ljubljanskega knezoškofa dr. A. B. Jegliča vojakom“. U: *Slovenec* 42, 181: 1.
- Jež, Andraž. 2023. „Ivan Cankar in avstro-ogrška protisocialistična represija“. U: *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: ZRC SAZU. SAZU: 415–440.
- Kermavner, Dušan. 1973. „O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno“. U: *Zgodovinski časopis* 27, 3–4: 343–375.
- Novak Popov, Irena. 2018. „Poezija“. U: *Ivan Cankar: literarni revolucionar*. Ur. Aljoša Harlamov. Ljubljana: Cankarjeva založba. 53–87.
- Novak, Boris A. 2004. „Baudelairov gozd simbolov“. U: *Rože zla*. Charles Baudelaire. Ljubljana: Cankarjeva založba: 333–393.
- Pfajfar, Vanja. 2019. „Kazenski spis Ivana Cankarja“. U: *Republika Slovenija – GOV.SI. Novice*. <https://www.gov.si/novice/2019-06-01-kazenski-spis-ivana-cankarja/>. 15. veljače 2023.
- Polajnar, Janez. 2002. „Jegličeva skrb za narod in njegovo nrvnost“. U: *Zgodovina za vse* 2, 9: 69–76.
- RayAlexander, Abigail. 2015. „Flaubert and Baudelaire on Trial: On Authorial Intent, Intervention & Responsibility before the Law“. U: *Intérférences littéraires/Littéraire interferences* 15: 35–51.
- Svoljšak, Petra. 2023. „Avstrijska cenzura med prvo svetovno vojno: iz defenzive v ofenzivo“. U: *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ur. Marijan Dovič. Ljubljana: ZRC SAZU. SAZU: 441–454.
- Štefančič, Marcel. 2018. *Ivan Cankar: eseji o največjem*. Ljubljana: UMco.

IVAN CANKAR AND CENSORSHIP: FROM THE BURNED *EROTIKA* AND BANNED *HLAPCI* TO POLITICAL IMPRISONMENT

Summary: This article analyses Ivan Cankar's numerous encounters with various forms of censorship in the period from 1899 to 1918. As one of the leading representatives of the Slovenian literary movement of Modernism, Cankar faced informal censorship as early as 1899, when the bishop of Ljubljana Anton Jeglič bought and burned most of the print run of his first book, the poetry collection (*Erotika*). He felt the heavy hand of the official imperial censorship more rigorously in 1908, when his editorial in the social democratic newspaper *Rdeči prapor* (*Red Banner*) was censored. The most painful episode for Cankar as an artist followed in 1909–1910, when the Ljubljana theatre censors prevented the performance of *Hlapci* (*Servants*), one of his best plays. In 1913, this great Slovenian artist even found himself behind bars for his zealous “irredentist” tones in his famous lecture *Slovenci in Jugoslovani* (*Slovenians and Yugoslavs*).

Keywords: Slovenian literature, Ivan Cankar, censorship, *Erotika*, *Hlapci*, the *Slovenians and Yugoslavs* lecture